

Apuntes al paradigma verbal asturianu

XILBERTO LLANO

1. Dos son, dende una perspeutiva gramatical, les categoríes básiques nuna unidá de comunicación: el verbu y el nome. Sólo elles son precisos pa fer presente nel discursu una unidá mínima de comunicación, o lo que na Gramática conocemos comu oración.

La categorización distinta de verbu y nome vien arreyada al sen distintu que cueye la designación semántica que tien por cadarma del so cuerpu un lexema asemeyáu nes dos categorías: Si la designación del lexema /blank/ ye estática, pertenez a una coordenada espacial; compórtase comu nome (/blankór/). Pero si la designación se desenrolla nel universu del conceutu «tiempu», ye dinámica y compórtase comu categoría verbu (/blankiábemos/).

2. Los estudios d'esta última categoría nel ámbitu de la naciente gramática asturiana son escasos y queden, en bona medida, amenorgaos a inventarios morfolóxicos. Poro, nel momentu d'estudiar gramaticalmente'l verbu asturianu, hemos tener presente que la redaición d'un análisis gramatical ha cuntar cola participación de dos disciplines llingüístiques: la Morfoloxía y la Sintaxis. La primera ha pidinos l'estudiu de les formes gramaticales, pero la segunda desíxenos

esplicar l'emplegu funcional de les unidaes na realización del testu, porque la función ye lo que da valor, el so valor propiu, o llingüísticu, a la forma, y sólo va ser posible definir la forma dende la comprensión de la so función concreta. Con otros pallabres: les formes gramaticales son formes morfosintáctiques. Y con eso, el fin de la Gramática —la formulación de les lleis que regulen y permiten el correchu funcionamientu de les unidaes morfosintáctiques y la definición gramatical del signu llingüísticu—, rique esa perspeutiva d'estudiu que ye la Morfosintaxis. La Gramática ha fer l'inventariu de les formes, ¿quién lo dulda?, pero esplicándoles dende les sos rellaciones funcionales nel sistema de la llingua. Con esta bas ha afrontase'l ser del verbu asturianu.

La forma.

3. Comu cualisquier otra unidá llingüística, el verbu sentímoslu primero comu forma. La forma verbal preséntase-nos con unos formantes carauterísticos de la categoría ver-

bu, que son espresión de los morfemes gramaticales siguientes:

a) La vocal temática, pela que se vien en clasificando los verbos en tres conxugaciones: verbos en *-ar*, *-er*, *-ir*.

Los verbos en *-ar* presenten una vocal temática /a/ en toles sos formes, menos nes del llamáu «presente de suxuntivu», qu'ufren /e/.

Los verbos en *-er* y *-ir* presenten una vocal palatal /e, i/, o'l diptongu /ie/ en toles sos formes, menos nel presente de suxuntivu, que tienen /a/.

Les formes que declaren el momentu que'l falante vive realmente, empleguen la vocal temática /-o/ final: *cuero*, *abro*, *marcho*.

b) Los morfemes de mou y tiempu, dos rasgos funcionales qu'avecen presentase mecíos nun formante únicu: *marchá-BE-mos*.

c) Los morfemes de persona y número, que siempre apaecen nel verbu mecíos nun formante únicu.

La conxugación.

4. El paradigma verbal que construimos cuando llistamos ordenao los elementos morfolóxicos amestaos a un lexema verbal nomámoslu conxugación.

Na tercer edición de les *Normes ortográfiques y entamos normativos* (ALLA, 1989^b) y na primera de la *Conxugación de verbos asturianos* (ALLA, 1989^a), l'Academia recueye, amás de les formes «non verbales» del infinitivu, xerundi y participiu, que merecen estudiu aparte, ochu grupos de morfemes, y indica que nun se fai figurar otru nonu porque coincide nos sos formantes con ún de los coyíos. Acordies con esto, la conxugación del verbu asturianu tendría nueve signos morfolóxicos verbales estremaos.

De los conteníos d'esos signos poco se nos diz, más bien nada si nun somos conocedores del verbu castellan. Tampocu nada nun se nos diz del llabor que se tien fecho pa llegar a fixar la conxugación.

Hemos tener presente que la conxugación constitúi'l paradigma morfolóxicu de la flexión verbal, el conxuntu de les formes gramaticales, que tienen un conteníu puramente rellacional: los morfemes marquen unes funciones de les que se deduz un conteníu relativu, qu'empata col designativu del lexema. A la fin, la conxugación sólo la podemos definir, definiendo esi conteníu de rellación.

Persona y número.

5. La Gramática vien reconociendo comu conteníos morfolóxicos del verbu los de tiempu, mou, persona y número. Estos últimos, los de persona y número, descubren el lexema comu verbal, pues constitúin esa adquisición morfolóxica d'un elementu llingüísticu que designa una rellación deíctica personal ente'l suxetu d'una enunciación y el suxetu-actante del enunciáu, necesaria pal ser del *verbu*.

6. El morfema de persona fai referencia a ún de los participantes nel actu de fala —el YO enunciador o'l TÚ oyente—, o a tolo demás. En términos de Benveniste, denota la «persona» o la «non persona».

El morfema de número presenta nel verbu conteníos distintos a los qu'espresa na combinación con otros lexemes. La oposición «singular» / «plural» nun denota la «indiferencia a la pluralidá» / «pluralidá d'una mesma clas de seres», comu sucede na combinación col nome. El plural de *marcha-mos* denota la sustancia designada pol «singular» correspondiente y, simultáneo, otre persones que nun son el YO falante, o persona que denota'l singular. De la mes-

ma manera, *marchá-is* denota un TÚ oyente xunto a otres persones que nun son él. Sólo'l plural de *march-en* denota un conxuntu de non-participantes nel actu de fala.

La combinación de los morfemes de persona y número vienen a designar asina les llamaes *primer, segunda y tercer persones*, que, comu yá diximos, correspuéndense col falante, el cofalante o oyente, y «tolo demás que nun son ellos dos». Nel verbu asturianu, les espresiones del falante y del oyente nun son precisas; la so esplicitación nel decursu ye puramente enfática:

- *Marcho / Yo marcho*
- *Tas llocu / Tú tas llocu*
- *Sacáis / Sacáis vosotros.*

Sólo nel casu la tercer persona precisamos d'un nome (él, ella, ellos, elles, ello) que represente'l suxetu actante del enunciáu. Si prescindimos d'él taremos ente la impersonalidad:

- *Suena bien.*
- *Llueve.*
- *Matóse.*
- *Prindáronlu pela nueche.*
- *Pescáronlos xuntos.*

7. Estos últimos exemplos de combinación de tercer persona con morfema de «plural», la *impersonalidad coleutiva*, ye la fórmula preferida pola llingua pa tapecer l'axente del predicáu y destacar l'oxetu de l'aición verbal. La «non persona» mezse, asina, col número intensivu, el «plural», pa fer más dramáticu, más violentu y significativu, el contraste ente suxetu y oxetu o ente causa y efeutu.

8. Nun ye infrecuente que los significantes de persona y

número apaecan amalgamaos nun únicu significante colos de mou y tiempu. Con eso, resulta difícil decidir ónde ta la estremadura ente los significantes de los signos léxicu y morfolóxicu. Los formantes de persona y número más constantes son éstos:

- *(vocal palatal) + s*, de «segunda persona y singular»;
- *ís*, de «segunda persona y plural»;
- *mos*, de «primer persona y plural»;
- *(vocal palatal) + n*, de «tercer persona y plural».

Ha señalase que nel estándar oral hai, na espresión de los morfemes de «segunda persona y singular», y «tercer persona y plural» neutralización de les vocales palatales /a/, /e/ y /i/, que na escritura normativa queda con acieltu representada con «e».

Per otru llau, el llamáu pretéritu indefiníu o perfeutu simple tien desinencies propies, y los imperfectos neutralicen les oposiciones de la primer y la tercer persona del singular.

El tiempu.

9. Dicimos enriba que la designación del lexema verbal ye dinámica, pues asítiase nel universu conceutual «tiempu». Nel verbu, el conteníu de tiempu topámoslu comu conteníu morfemáticu, que vien describiéndose dende tres perspeutives (López García, 1990): Dende un puntu de vista lóxico-semánticu, el sistema verbal va estructurase teniendo en cuenta l'aposición relativa del suxetu y el predicáu del enunciáu al respetive de la situación d'enunciación: caún de los tiempos del paradigma defínese, entós, acordies con un valor de *coherencia temporal*. Pero tamién podemos organizar el paradigma atalantando'l valor tem-

poral como situación relativa a un orixe, como *temporalidá*. O acordies cola clasificación que de los fechos significaos pol lexema verbal fai'l falante o suxetu de la enunciación, ye decir, viendo nel valor temporal una *actitú temporal*.

Estes tres perspeutives vien a correspondese con tres niveles d'anális: la esistencia de los tiempos nel paradigma, el so funcionamientu na oración, y el so usu y combinación nel testu.

10. Dende'l nuestru envís de fixar el paradigma verbal asturianu, podemos bien coyer como bas de la descripción del sistema temporal del verbu la perspeutiva lóxico-semántica. La coherencia temporal danos una definición válida del sistema, que queda definíu poles rellaciones establecíes dende un puntu neutru de referencia: el momentu nel que les aiciones y los suxetos de la enunciación y del enunciáu coincidan nel tiempu, ye decir, compartan el mesmu «equí» y «agora».

Xustamente, nel valor que tradicionalmente nomanos *presente*, la enunciación vien a coincidir col enunciáu, de manera que l'únicu tiempu propiu ye, entós, el presente.

La coincidencia nel tiempu d'enunciación y enunciáu queda designada nel paradigma coles formes *marcho* y *marche*:

- *(Digo que) marcho*.
- *(Digo que) quiciás marche*.

Dende'l presente, los nomaos *pasáu* y *futuru* constitúinse como estrañamientos de delles partes del enunciáu al respesive del suxetu de la enunciación.

Les formes *marché*, *marchaba*, *marchara* nun puen compartir o dixebrar totalmente l'aición del enunciáu; poro, prodúzese un allonxamientu del suxetu del enunciáu del de la enunciación: Del presente vamos al pasáu cuando reco-

nocemos que'l suxetu del enunciáu nun coincide nel tiempu col YO suxetu de la enunciación, sinón que ta apoyáu nun YO anterior nel tiempu, que ye axente de l'aición del enunciáu:

(Digo que) marché

YO <-----> YO'

La forma *marché* designa esi estrañamientu del suxetu del enunciáu.

Cuandu nel pasáu *marché* inxertamos la partición del predicáu en procesu y resultáu, con un estrañamientu añidíu del resultáu de l'aición del enunciáu, tamos ente un *pasáu en procesu*, *marchaba*, allongáu potencialmente dende'l suxetu del enunciáu (YO') al YO de la enunciación:

--¿*Marchabes?*

--*Marcho agora*.

Si en cuenta del estrañamientu del resultáu, l'estrañamientu afeuta al procesu de l'aición, topamos col valor representáu por *marchara*.

Nel casu de les formes que designen el llamáu futuru, el YO de la enunciación nun se pue apoyar nun YO' siguiente, pues mientres que'l YO del momentu presente ye consecuencia d'una sucesión de YOs históricos que fueron, nun podemos asegurar que'l YO vaya o non a seguir siendo. El futuru nun se manifiesta por allonxamientu del suxetu del enunciáu, y menos por un allonxamientu imposible del predicáu, que forma parte insepartable de la enunciación. El futuru apaez, entós, cuandu abrimos la posibilidá de manifestar el predicáu como un procesu que guía a un resultáu: l'aición del enunciáu esgaya en procesu y resultáu, y los dos conteníos queden esplicitos por aciu d'una perífrasis: *voi marchar*. Nella, el primer miembru designa'l procesu; el segundu, el resultáu.

Si d'estos dos predicaios de l'aición, s'estraña'l resultáu, tamos ente la designación del predicáu comu *aición en cursu*, que denota la forma sintética *marcharé*, hestóricamente procedente, comu sabemos, d'una primitiva perífrasis: *marchar he*.

Cuandu na forma perifrástica de futuru prauticamos l'allonxamientu de los suxetos de la enunciación y del enunciáu, tenemos el valor que manifiesta *diba marchar*. Nesti casu, del enunciáu esgayáu en procesu y resultáu, allonxamos el suxetu del YO de la enunciación: la sustancia morfe-mática denota un futuru que busca un empiezu del procesu soportáu por un YO' anterior:

(Digo que) *diba marchar, pero agora lleguen ellos.*

YO <----> YO'

Si l'estrañamientu afeuta tamién al resultáu de l'aición, tenemos definíu'l conteníu de *marcharía*. *Marchaba* designa un allonxamientu del suxetu del enunciáu, que se completa col distanciamientu del predicáu de l'aición. De manera paecida, *marcharía*, supón l'estrañamientu del resultáu del predicáu, completáu con un allonxamientu del suxetu del enunciáu. *Marcharía* y *marchaba* afáyense mui prósimos y ye frecuente que s'intercambien nel discursu; siendo la forma más estensiva la de *marchaba*:

(Digo que) *marchaba cuandu ella entró*

YO <-----> YO'

(Digo que) *marcharía cuandu ella entró.*

YO <-----> YO'

Les dos signifiquen tamién el predicáu del enunciáu en procesu, y la clara oposición ente les dos hemos buscala nel morfema de mou.

Marcharé y *marcharía* son formes sintétiques que denuncien fácil el so orixe nes perífrasis primitives conformaes col presente y l'imperfetu del auxiliar *haber*. Les dos formes

denoten la probabilidá de la sustancia del lexema nel mundu posible de lo porvenir. A elles hai que sumar la forma perifrástica *hubi marchar*, que denota la probabilidá nel mundu de la realidá hestórica, y comparte coles otres dos formes un mesmu orixe, masque la Gramática la espulsare del corral del paradigma por nun sabemos qué motivos.

Si *marcharía* amuesa, dende *marcharé*, un estrañamientu del resultáu de l'aición y l'allonxamientu del suxetu del enunciáu del YO enunciadu, *hubi marchar* designa l'estrañamientu del predicáu comu procesu, xunto col distanciamientu del suxetu del enunciáu del YO falante.

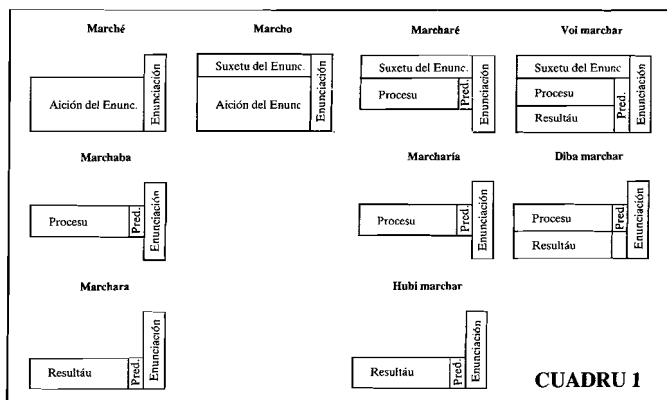
11. El sistema de coherencia temporal marca bien clares unes oposiciones rellacionales, que distinguen nueve formes gramaticales del verbu asturianu, al empar que permite adicar la prosimidá ente formes qu'alternen frecuente nel discursu, comu ye'l casu de *marchaba* y *marcharía*, o *hubi marchar* y *marchara*.

El sistema de coherencia temporal que presentamos corespuéndese col espeyáu nos últimos estudios de la gramática asturiana, que, siguiendo a Alarcos Llorach (1984³: 118), distinguen ente una perspeutiva de participación, y otra d'allonxamientu, estrañamientu o pasáu: Los *tiempos marchu, marche, voi marchar* y *marcharé* pertenecen a la perspeutiva de participación; tolos otros formen parte de la perspectiva d'allonxamientu.

En resume, el sistema de coherencia temporal del verbu asturianu queda representáu nel cuadru siguiente:

Marchare y *marchara*.

12. Nel estudiu del paradigma verbal convién estremar les formes *marchare* y *marchara*, representantes de dos conteníos distintos. *Marchara* tien el so orixe na llatina *amaueram*, mientres *marchare* provién d'*amarem*, cola que pudieron confluír tamién *amauero* y *amauerim*, comu tien esplicao Martínez Álvarez (1974:97). Los dos *tiempos* pre-

senten formantes idénticos pa los morfemes «segunda persona y singular», «segunda persona y plural» y «tercer persona y plural», lo que facilita la neutralización fonética de /a/ /e/ comu marca distintiva nos otros morfemes de persona y número.

Sicasí, *marchare* tien unos conteníos propios y distintos de los hasta agora vistos en *marchara*, pues *marchare* entra en rrellación con *marche*. Nel sistema de coherencia temporal, *marche* comparte con *marcho* esi puntu neutru de referencia nel que les acciones y los suxetos de la enunciación y l'enunciáu viven un mesmu tiempu referencial: en *marche*, la enunciación coincide col enunciáu. Dende esi tiempu propiu que ye'l presente, *marchare* constitúise pol allonxamientu del suxetu del enunciáu del YO enunciator. *Marchare* denota la non-coincidencia temporal del suxetu del enunciáu y del YO:

(Digo que) quiciás *marchare* sin que me vieren.

YO <-----> YO'

Marche ye'l tiempu de la participación del YO nel enunciáu; *marchare*, el del estrañamientu. Nengún d'ellos, menos que vayan acompañaos de dellos alverbios, sustitúi a los del cuadru anterior nuna oración principal:

* *Marche y nun me vieron.*

* *Marcháremos si nos dexaren.*

La rrellación oposicional ente *marcho* y *marche* y *marché* y *marchare* va venir marcada pol otrú conteníu morfemáticu apuntáu: el de mou.

El mou.

13. El conteníu morfemáticu de mou supón la manifestación pol YO enunciator del propósiu y la rrellación qu'hai ente les designaciones d'enunciación y enunciáu. Con otros pallabres, el mou denota l'actitú del YO falante ente l'aición verbal enunciada.

Los estudios de los valores modales, comu socede colos del tiempu, presenten tres perspeutives: Comu *modalidá* o clasificación dende'l puntu vista del YO enunciator en rrellación con un valor léxicu modal (Lenz, 1935); comu *coherencia modal*, o consecuencia sintáctica de la reición qu'exerce la oración principal na subordinada; y comu *actitú modal*, o actitú del YO enunciator pa colos fechos qu'enuncia.

Nel sistema modal del verbu asturianu, la morfologización d'esti conteníu esplicase bien dende la postura tradicional de la Gramática de ver la organización de los conteníos comu un *sistema d'actitú modal*, ye dicir, comu actitú del YO énte'l predicáu enunciáu.

Nel paradigma de les formes simples del verbu podemos distinguir, acordies cola actitú del suxetu enunciator, tres grupos:

1. *Nun trabayo, pero cobro.*

.*Nun trabayé, pero cobré.*

.*Nun trabayaba, pero cobraba.*

.*Nun trabayara, pero cobrará.*

.*Nun voi trabayar, pero cobro, voi cobrar.*

.*Nun diba trabayar, pero cobraba.*

2. *Quiciás nun trabaye, pero cobro, voi cobrar.*

.*Quiciás nun trabayare, pero cobrara, cobré, cobraba, diba cobrar.*

3. *Nun trabayaré, pero cobro.*

.*Nun trabayaría, pero cobré, cobraba, cobrara.*

.*Hubi trabayar, pero cobré.*

Les formes del grupu 1. . comu toles introducíes pola conxunción, son neutres no tocante a la denotación de l'actividá suxetiva del YO enunciador pa cola aición: nada nun nos dicen d'un posible enxuciar l'aición; son formes que nun presenten matiz modal. Toes eses formes constitúin el modu *neutru*, que nomamos **indicativu**. Afirmen una realidá oxetiva, o que por tala se tien; una realidá qu'l suxetu recibe direutamente del mundu referencial. La sustancia lexemática de «trabayar» y «cobrar» preséntense, amás, comu reales, o proyeutaes, nel casu de los futuros, comu reales. Por eso, suel dicise que l'indicativu ye'l mou de la realidá, o, tamién, de la non-irrealidá.

14. Por contra, les formes del grupu 2. son plenamente modales, pues manifiesten lo suxetivo; asitien la designación del lexema verbal fuera del mundu referencial. *Trabaye, trabayare* piden del YO enunciador un esfuerzu de maxinación pa topar lo denotao por verbu n'otros mundos posibles, nesi «pue ser» que necesariamente esplicita l'alverbiu. Dizse d'elles que son les formes de la irrealidá, del mou *suxuntivu*.

Tamién les formes del grupu 3. son modales. El YO enunciador siente la sustancia del predicáu comu probable y ayena al mundu referencial o oxetivu que denoten les formes del primer grupu. *Trabayaré, trabayaría, hubi trabayar* sumen a la «irrealidá», la «probabilidá», y son conmutables poles correspondientes formes d'indicativu acompañaes del adverbriu *igual*:

. *Igual nun voi trabayar, pero cobro.*

. *Igual nun diba trabayar, pero cobraba.*

. *Igual trabayara, pero cobré.*

Hubi trabayar denota una probabilidá inmediata que se dio nun mundu posible nel pasáu, pero que nun se cumplió: ye la «probabilidá» desenrollada na «irrealidá» hestórica, que nel momentu la enunciación el YO sabe suxetiva, plenamente irreal, polo que lleva consigo la negación de la sustancia que designa. Esto explica que refugue la modificación de la negación:

. * *Nun hubieron prindalu.*

Tradicionalmente, la Gramática vio nes formes de los grupos 2. y 3. un únicu mou; asina Junquera Huergo clasificaba nel suxuntivu a *trabayaría*. Pero anguañu tamos seguros que'l grupu 3. constitúi un mou distintu, que podemos nomar mou de la probabilidá, o *potencial*.

15. Sin cambiar de valor temporal, un verbu pue presentase n'indicativu o en suxentivu:

. *Nun-y paez que tien cinco años.*

. *Nun-y paez que tenga cinco años.*

y si treslladamos, por aciu de la interrogación, que pon la «oxetividá» en suspensu, la sustancia del lexema a un mundu posible o, lo que ye lo mesmo, suxetivu, podemos tener el verbu n'indicativu, suxuntivu, o en potencial:

. *¿Nun-y paez que tien cinco años?*

. *¿Nun-y paez que tenga cinco años?*

. *¿Nun-y paez que tendrá cinco años?*

De la mesma manera, un verbu con valor presente pue afayase en suxuntivu o en potencial:

. *Quiciás llueva*

. *Lloverá.*

O manifestase n'indicativu o en potencial:

. *Xinten agora a les dos.*

. *Xintarán agora a les dos.*

La práctica de la conmutación descúbrenos, asina, les designaciones distintas de tres modos establecíos acordies cola actitú modal del YO falante. Establecemos, entós, un mou neutru: el «non-mou», o mou de la referencialidá y la *oxetividá*, que nomamos *indicativu*, y dos modos denotadores de la irrealidá, ye dicir, la *suxetividá*: el *suxuntivu* y el *potencial*. D'estos, el segundu amiesta a la *suxetividá* la *probabilidá*.

16. La Gramática tradicional propónnos un quartu mou: el conocíu comu *imperativu*, constituíu por dos formes esclusivamente apellatives y que sólo conmuten coles de «tercer persona» del presente de *suxuntivu*.

Ye cierto, les formes ¡*marcha!*, ¡*marchái!* conmuten coles del *suxuntivu* *marche*, *marchen*. Y ye claro que la diferencia ente unes y otres vien dada por una actitú del YO; pero si los tres modos mentaos primero denoten l'actitú del YO enunciadu al respetive del predicáu del enunciáu, la oposición *suxuntivu* / *imperativu* nun la marca una actitú relativa al predicáu del enunciáu, sinón el tipu de rellación social que l'enunciador establez col interlocutor *suxetu* del enunciáu. Nesti casu, l'actitú distinta vien motivada na rellación del YO col TÚ *suxetu* del enunciáu, y dende esta perspeuti-va hemos considerar l'*imperativu* comu un quartu mou: el mou de l'apellación.

17. Les formes del paradigma verbal asturianu constitúin, comu vemos, un sistema de conteníos llingüísticos morfoloxizaos, que s'esplica bien comu organización dende los valores d'*actitú modal* y de *coherencia temporal*

L'actitú modal estrema, primero, los modos de l'aición y el mou de l'apellación (*indicativu*, *suxuntivu*, *potencial* / *imperativu*). Dientru de los modos de l'acción, distingue un mou neutru (*indicativu*), o «non-mou», y dos modos propios, o modos de la *suxetividá*. A la fin, dientru de los mo-

dos distingue la denotación de «probabilidá» (*potencial*) y la indiferencia a la «probabilidá».

Pela so parte, el sistema de coherencia temporal distingue la espresión de «asociación del YO enunciadu col *suxetu* del enunciáu», o participación del YO nel enunciáu, y la espresión del allonxamientu del YO del *suxetu* del enunciáu. Esti valor de coherencia temporal enfrente nel *indicativu* les formes *marcho*, *voi marchar*, a les formes *marché*, *marchaba*, *marchara*, y *diba marchar*. *Marcho*, frente a *voi marchar*, ye ayena a la distinción nel predicáu d'un procesu y un resultáu.

Nes formes de «non participación», mientres *marché* ye neutra al respetive de la partición de l'aición en procesu y resultáu, *diba marchar* designa'l predicáu comu aición con procesu y resultáu; *marchaba* designa l'aición comu procesu, y *marchara* estraña'l procesu de l'aición.

Nel mou *suxuntivu*, la «participación» estrema *marche* y *marchare*, mientres nel *potencial* opón *marcharé* a *marcharía* y *hubi marchar*. La primera d'estes dos ye indistinta al resultáu: la segunda, al procesu, comu podemos ver nel cuadru 2.

MODOS DE L'AICIÓN										Marcha / marchái
										MOU DE L'APELLACIÓN
SUXETIVIDÁ -						SUXETIVIDÁ +				
						Probab. -		Probabilidá +		
Partic. +		Participación -				Part. +	Part. -	Part. +	Part. -	
P - R -	P + R +	P - R -	P + R -	P - R +	P + R +					
Marcho	Voi marchar	Marché	Marchaba	Marchara	Diba marchar	Marche	Marchare	Marcharé	Marcharía	Hubi marchar

CUADRU 2

— *Les formes compuestes.*

18. Los estudios realizaos de la llingua pasen per alto la existencia de les formes compuestes verbales, de les que

nun podemos prescindir si queremos dar una visión real del sistema verbal.

Les llamaes «formes compuestas» constitúinse cola conjugación del verbu *tener*, convertíu n' *ausiliar*, ye dicir, deslesicalizáu, y el participiu del verbu correspondiente na expresión de xéneru «neutru». Asina, en *tendrán marchao*, /*tener*/ apaex gramaticalizáu y priváu del rasgu semánticu «posesión» que-y ye propiu; *tendrán* aporta un conteníu morfolóxicu, y ye'l participiu'l qu'aporta los valores léxicos de «marchar».

El subsistema de les formes compuestas presenta un sistema d'oposiciones rellacionales asemeyáu al de les formes simples. Menos el pretéritu perfeutu, o indefiníu, toles formes simples paecen tener un correllatu compuestu con /*tener*/. Alcontramos, asina, nel mou suxuntivu:

1.. *Dizme que lo tenga buscao pa les cinco.*

. *Díxome que lo tuviere buscao pa les cinco.*

Nel potencial:

2.. *Tendré acabao pa cuando llegues.*

. *Tendría lo dicho, pero naide nun se dio por enteráu.*

. *Hubi tener comío pa les doce, pero nun me dexaron.*

Nel indicativu:

3.. *Téngola alcontrao en casa.*

. *Teníala alcontrao en casa.*

4.. *Tuviera vendío tola mercancía.*

5.. *Ten llimpiao pa cuando venga.*

. *Tenéi llimpiao pa cuando venga.*

Nun ye difícil ver que les formes compuestas de 1.. 2.. y 5. entren nuna rellación clara d'oposición coles correspondientes simples. Ente *tenga buscao*, *tuviere buscao*, *tendré acabao*, *tendría lo dicho*, *hubi tener comío*, *ten llimpiao*, *tenéi llimpiao* y *busque*, *buscare*, *buscaré*, *diríalo*, *hubi comer*, ¡*llimpia!* y ¡*llimpiaí!*, respetivamente, establezse una oposición que tien un caráuter aspetual: El conteníu de-

signativu de les formes simples nun lo talantamos por rellación a un finxu. mientres que'l de les compuestas afayen, comu llende del procesu de l'aición, el tiempu que marca l'ausiliar. Les formes compuestas denoten, entós, un aspetu concretu, un valor llimitáu en rellación cola forma temporal del ausiliar. Poro, la distinción ente les formes compuestas de 1., 2. y 5., y les simples correspondientes vien marcada pola aspetualidá, pola denotación d'un finxu afitáu al respetive de la enunciación: les formes compuestas designen un aspetu dellimitáu, marcáu. Asina, los «tiempos compuestos» de 1., 2. y 5. presenten l'aición del predicáu comu resuelta, cumplida o acabada; y desixen que l'aición denotada pol participiu tea resuelta nel momentu que designa'l valor temporal del ausiliar /*tener*/. Con García García (1983:220) podemos nomar al rasgu distinguidor d'estes formes, *aspetu resultativu*.

Pero ha tenese en cuenta que la oposición aspetual «resultativu» / «non resultativu» namái que se cumple nel mou de l'apellación y nos modos intensivos de l'aición, ye dicir, nos modos de la suxetividá. Quier esto dicir que *l'aspetu supón la implicación del YO enunciadu nel enunciáu*: L'aspetu significa una visión esterna del YO de los fechos internos qu'enuncia, y con eso, l'aspetu ye un conteníu morfolóxicu que va xuníu a la suxetivización del enunciáu. Hemos de repasar, entós, los valores de les formes agrupaes en los apartados 3. y 4.

La forma verbal de 4., masque la presentáremos comu perteneciente al mou indicativu, nun denota nengún valor oxetivu. *Tuviera vendío* ye manifestación de que nun se dieron les condiciones pa la solución del procesu del predicáu, ye dicir, ye espresión de la probabilidá na irrealidá histórica. Nesti sentíu, ta clara la so correspondencia con *hubi marchar*. Los exemplos siguientes:

A. *Tuviera visto bien de mundu, pero nun me dexaron.*

B. * *Tenía visto bien de mundu, pero nun me dexaron.*

C. *Viera bien de mundu, pero nun me dexaron.*

D. *Hubi ver bien de mundu, pero nun me dexaron.*

Amuesen claro la identidá de conteníos d' A y D. Comu en 1., 2. y 5., A aporta, frente a D, l'aspeutualidá «resultativa» propia de los compuestos con /tener/ nos modos de la suxetividá. Poro, *tuviera marchao* pertenez al mou potencial; ye variante d'espresión del raru *hubi tener marchao*, y la única compatible con verbos implementaos con pronome:

Hubimos avisate <----> *Tuivéramoste avisao,*
pero non **Hubimos tenete avisao.*

Hubieron mordela <--> *Tuviérenla mordío,*
pero non **Hubieron tenela mordío.*

19. Con eso. los modos de la suxetividá presenten un subsistema de formes marcaes col aspeutu «resultativu», que s'opón a les simples correspondientes. «non resultatives».

MODOS DE L'AICION					Ten / Tenéi marchao
SUXETIVIDÁ +					MOU DE L'APELLACION
Probabilidad -		Probabilidad +			
Part. +	Part. -	Part. +	Part. -		
			P + R -	P - R +	
Tenga marchao	Tuviere marchao	Tendrá marchao	Tendrá marchao	Tuviera marchao Hubi tener marchao	

CUADRU 3

La perífrasis d'iteración resuelta.

20. Mui a propósito escaecimos les formes del exemplu 3. Pero repitámosles y axuntémosles coles de 6. y coles que tradicionalmente se tienen polos sos correlatos simples:

3.. *Téngola alcontrao en casa / Alcontréla en casa.*

.*Teníala alcontrao en casa / Alcontrárala en casa.*

6.. *Güei tengo andao dos quilómetros / Güei andara dos kms.*

.*Güei tengo andao dos quilómetros / Güei anduvi dos kms.*

Les formes simples *alcontré*, *alcontrara*, *andara* y *anduvi* denoten el predicáu comu aición terminada; quieren significar que «yá dexé d'alcontrar o d'andar» nel momentu de la enunciación. Por contra, les formes compuestas denoten, per un llau, un claru sentíu iterativu, un «alcontréla bien de veces», que se xune al conteníu resultativu, al calter de definitivu del procesu de l'aición nun momentu anterior a la enunciación, un «alcontré y nun busco»; pero dexen abierta la posibilidá de que l'aición siga realizándose nel mesmu momentu de la enunciación, o incluso depués. Asina, en 6., los tiempos simples *andara*, *anduvi*, dicen que'l suxetu del enunciáu nun va volver andar güei, mientras que *tenía andao*, *tengo andao* dexen abierta la posibilidá de que vuelva andar güei, y hasta incluso pue tar andando cuando'l YO enuncia l'aición. Nun hai, entós, denotación de l'aición del predicáu comu resuelta o acabada.

Los exemplos siguientes (7. y 8.) denuncien otru rasgu d'estos dos compuestos:

7.a. *Ayer tenía andao dos kms. / Ayer andara dos kms.*

b. **Ayer tengo andao dos kms. / Ayer anduvi dos kms.*

8.a. *Esta mañana tengo andao dos quilómetros.*

b. **Esta mañana tengo andao dos quilómetros.*

L'exemplu 7.b. amuesa la incompatibilidá del conteníu verbal pa con un alverbiu que nun cubra'l momentu de la enunciación. Asina. el decursu de 8.b. ye imposible d'enun-

ciar, pongamos por casu, a les cuatru la tarde. De la mesma manera que nun podemos dicir: **Tengo que te lo cuntar ayer, o *Nun soi pa dicilo mañana.*

Con eso, les formes *tengo marchao* y *tenía marchao* hemos d'asitiales fuera del paradigma de la conxugación verbal, y nin tan siquiera son conmutables coles formes d'indicativu que tradicionalmente se teníen por correllatos d'elles (*marché, marchara*).

Tengo marchao y *tenía marchao* son perífrasis que denoten un sentíu iterativu, como *tengo de marchar* o *tenía que dir* lu denoten d'obligación. Son espresión de la modalidá iterativa de l'aición: Espresen «iteración resuelta» nel momentu de la enunciación o nun momentu anterior a la enunciación.

El paradigma.

21. Dexando aparte les formes nominales del verbu (infinitivu, xerundiú y participiu), el paradigma verbal asturianu queda constitútu poles formes siguientes:

a. Mou imperativu:

Imperativu: ¡*Marcha!*, ¡*marchái!*.

Imperativu resultativu: *Ten marchao, tenéi marchao.*

b. Mou indicativu:

Presente: *Marcho*

Pretéritu: *Marché*

Pretéritu imperfeutu: *Marchaba*

Pretéritu pluscuamperfeutu: *Marchara*

Futuru: *Voi marchar*

Futuru imperfeutu: *Diba marchar*

c. Mou suxuntivu:

Presente: *Marche*

Presente resultativu: *Tenga marchao*

Pretéritu: *Marchare*

Pretéritu resultativu: *Tuviere marchao*

Mou potencial:

Presente: *Marcharé*

Presente resultativu: *Tendré marchao*

Pretéritu: *Marcharía*

Pretéritu resultativu: *Tendría marchao*

Pluscuamperfeutu: *Hubi marchar*

Pluscuamperfeutu resultativu: *Tuviera marchao, hubi tener marchao.*

BIBLIOGRAFÍA:

- Academia de la Llingua Asturiana (ALLA), (1989*): *Conxugación de verbos asturianos*, Uviéu.
- Academia de la Llingua asturiana, (1989^b): *Normes ortográfiques y entamos normativos*, Uviéu.
- Alarcos Llorach, E. (1984): *Estudios de gramática funcional*, Madrid, Gredos, 3^a.
- García García, J. (1983): *El habla de El Franco*, Mieres, Institutu Bernaldo de Quirós.
- Junquera Huergo (1991): *Gramática asturiana*. Ed. de X.Ll. García Arias, Uviéu, Academia de la Llingua Asturiana.
- Lenz, R. (1935): *La oración y sus partes. Estudios de gramática general y castellana*, Madrid, 3^a.
- López García, A. (1990): «La interpretación metalingüística de los tiempos, modos y aspectos del verbo español: ensayo de fundamentación», en Bosque, I. (1990): *Tiempo y aspecto en español*, Madrid, Cátedra, pp. 107 a 175.
- Martínez Álvarez, J. (1976): *Bable y castellano en el concejo de Oviedo*, Uviéu, Universidá d'Uviéu.